

Mednarodna konferenca »Retorike prostora«

Ljubljana, 24.–25. november 2011

Blaž Zabel in Maša Jazbec

Krivec 58, SI-1000 Ljubljana in Vinski Vrh pri Šmarju 11, SI-3240 Šmarje pri Jelšah
blaz.zabel@guest.arnes.si, masa.jazbec@gmail.com

Slovensko društvo za primerjalno književnost, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani ter Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU so med 24. in 25. novembrom 2011 priredili mednarodno konferenco z naslovom »Retorike prostora« (*The rhetorics of space*). Organizirali sta jo Vanesa Matajč in Varja Balžalorsky z Oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

V uvodnem nagovoru sta **Vanesa Matajč** in **Varja Balžalorsky** predstavili koncept konference, ki se je tematsko osredotočila na razmerje med prestolnico kot kulturno-zgodovinsko privilegiranim položajem v skupnosti in kulturo. V središču so bile predvsem države Srednje, Vzhodne in Južne Evrope. Literatura v tem prostoru je imela poleg družbeno-političnih okoliščin pomembno vlogo pri oblikovanju identitete posameznih skupnosti, še zlasti od sredine 19. do konca 20. stoletja. Koncept konference je vseboval pet različnih poudarkov obravnavane tematike, ki jim je ustrezala tudi organizacijska razdelitev dogodka na pet različnih zasedanj. Referenti prvega zasedanja so se posvetili teoretskim vidikom raziskave načinov, s katerimi se pomenja kulturni prostor. Na drugem zasedanju so sodelujoči obravnavali konkretne primere upodobitev prestolnic v literaturi. Tretji del konference se je tematsko osredotočil na obravnavo ureditev posameznih prestolnic v kulturne centre s prostorskimi znaki, povezanimi z literaturo, kot so spomeniki, stavbe, trgi itd. Na četrtem zasedanju so sodelujoči spregovorili o vlogi prestolnice pri reprezentaciji družbenih razmerij v literaturi. Udeleženci zadnjega zasedanja so razpravljali o razmerju med obrobjem in prestolnico v literaturi, gledališču in likovni umetnosti.

Prvo zasedanje sta otvorila **Marko Juvan** (Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana) in **Urška Perenič** (Univerza v Ljubljani). Predstavila sta projekt, imenovan *Prostor slovenske literarne kulture*, ki interdisciplinarno združuje znanja s področja geografije in slovenske literature iz obdobja od leta 1780 do leta 1940. Projekt temelji na predpostavki, da se literarni diskurz manifestira preko medijev, pri čemer ima poglavitno vlogo referiranje na geografske prostore. S pomočjo geografskega informacijskega sistema (»GIS mapping«), znanstvene kartografije

in literarnih zemljevidov bo projekt pripomogel k lažjemu in kvalitetnejšemu modelu empiričnega raziskovanja vplivov literarnega ustvarjanja na dožemanje prostora. Sodelujoči bodo preučili in prostorsko umestili avtorje, različne medije, ustanove, tekste in spomenike. Geografski prostor literature sicer ne omejuje, vpliva pa na njen kulturni transfer. S tem je začrtan preskok etimološke dominante od časovnega (zgodovinskega) preučevanja literature k prostorskemu (*spatial turn*). V nadaljevanju je Urška Perenič predstavila primere podobnih projektov z ozemlja Anglije, Irske, Islandije, Združenih držav Amerike ter Kanade.

David Šporer (Filozofska fakulteta, Univerza v Zagrebu, Oddelek za primerjalno književnost) je v svojem prispevku primerjal sintagmo »poetika kulture« in analizo retorike prostora. Izraz »poetika kulture« je Stephen Greenblatt uporabljal za poimenovanje literature kot ene izmed plasti kulture – pomen literature je zelo širok, saj lahko z interpretacijo teksta interpretiramo celotno kulturo. Po drugi strani retorika prostora, ki jo je razvil Steven Mullaney, združuje formalistične, topografske, tropološke in sociološke pristope. Njena analiza je pokazala močno povezanost prostora in poezije; ideje neke kulture so namreč neposredno zapisane v prostoru, zato jo lahko obravnavamo kot tekst. Pri tem je avtor prispevka poudaril hierarhizacijo vrednot oziroma idealov, vtisnjenih v prostor kulture določenega obdobja. Na primerih je prikazal, kako lahko Mullaneyeva retorika prostora uporabimo kot zgled uporabe poetike kulture. Vsakodnevna praksa kulturnega življenja se (kot v primeru renesančnega gledališča, ki ga obravnava Mullaney) kaže kot marginalizirani kulturni prostor predmestja, medtem ko na političnem, družbenem in simbolnem področju zavzema centralno pozicijo mentalitete naroda.

Z drugim zasedanjem je pričela **Alena Čatović** (Fakulteta za humanistične študije, Univerza v Sarajevu, Oddelek za turško in arabsko filologijo). V svojem prispevku je predstavila posebnost reprezentacije prostora v otomanski gazeli in nasibu – lirskima pesemskima oblikama. Kontrastno razmerje urbanih središč, še posebej turške prestolnice Istanbul, in provincialnih krajev kaže na specifično vlogo mesta. Mesto ima v otomanski liriki posebno socialno in kulturno vlogo, saj predstavlja vladarjevo domovanje. Občasno se prestolnica v otomanski liriki personificira in postane popolnoma nedefinirana »ljubljen oseba«. Podobno simbolno vlogo ima tudi vrt, ki je metafora za kraljevi vrt v glavnem mestu. Zgodovinsko so pesniki najprej opisovali različne prestolnice, podrejene Otomanskemu cesarstvu, sčasoma pa so se osredotočili predvsem na Istanbul kot center znanosti, socializacije in prostor številnih kultur, v katerem poleg islamske prebiva enakovredna krščanska skupnost. Pesnik samega sebe v poeziji postavi v revno okolje izven mesta, torej na periferijo ali v puščavo.

Peter Svetina (Inštitut za slavistiko, Univerza v Celovcu) se je v svojem prispevku dotaknil vprašanja dogajalnega prostora v slovenski mladinski literaturi in filmu, s poudarkom na Ljubljani kot prestolnici. Zgodovinsko je med seboj primerjal tri obdobja: obdobje med obema svetovnima vojnama, obdobje socializma po drugi svetovni vojni ter čas osamosvajanja Slovenije. Razlike se pri avtorjih kažejo predvsem v poudarjanju vrednot in tematiki besedil. Pred vojno je mladinska literatura več pozornosti namenila pomenu družine, ki jo v času socializma nadomesti kolektiv. Skladno s tem se spremeni tudi dogajalni prostor; iz domačega okolja se premakne v šolo kot skupno družbeno okolje. To je verjetno tudi razlog, zakaj izgine individualizacija dogajalnega prostora, ki je bil pred vojno še jasno naznačen z imeni ulic in prepoznavnih urbanih točk – na primer park Tivoli, Ljubljanski grad, Nebotičnik ... Po vojni postane prostor nedoločen, mnogokrat se zgodbe odvijajo v neimenovanih delavskih naseljih, s čimer lahko povežemo težnjo avtorjev po večji univerzalizaciji obravnavane problematike. Tematika se v mladinski literaturi premakne od meščanske k mestni, podeželsko okolje pa se povezuje predvsem s temo partizanstva.

Kot prvi referent tretjega zasedanja je **Péter Hajdu** (Inštitut za literarne vede, Madžarska akademija znanosti) podrobneje raziskal mestno središče madžarske prestolnice Budimpešte. Literatura je bila, ravno zaradi velikega vpliva ideologije in narodotvornega projekta v 19. stoletju, pogostokrat neposredno razumljena kot nosilka političnih idej in dejanj. Takšna vloga se kaže tudi v današnji arhitekturni podobi mesta. Tako je na centralnem mestnem trgu Kossuth tér zgolj kip pesnika Attila Józsefa, ki tudi simbolno, s pogledom v tla in revno obleko, poudarja zapostavljeno vlogo literata. Kip pesnika Mihály Vörösmartya ima močno nacionalno vlogo, Petronijev trg izpostavlja pesnikovo vlogo pri revoluciji, podoben pomen pa imajo tudi številne ulice, poimenovane po Petöfiju in nekaterih manj pomembnih pesnikih. Urbanistično se je Budimpešta spremenila v petdesetih letih 20. stoletja, ko je takratna oblast v mestu zgradila močan industrijski center, kar je pripeljalo do hitrega povečanja mesta in njegovih predmestij.

Marijan Dovič (Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana) je predstavil študijo kanonizacije Franceta Prešerna in Valentina Vodnika v okviru političnih trenj 19. stoletja na Slovenskem in problematiko umeščanja njunih spomenikov v javni prostor. Pri slednji so igrali posebno vlogo shodi, vpliv medijske podpore, še posebej Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novic, ter pomoč kulturnih in političnih institucij. Medijska podpora je bila pomembna predvsem pri zbiranju prispevkov za različna obeležja, kjer je ključno vlogo s svojimi novicami imel prav Bleiweis. Čitalniška gibanja so bila pomembnejša pri

postavitvi spomenika Valentinu Vodniku. Pod vplivom Vodnikovega spomenika je ljubljanski župan Ivan Hribar organiziral številne akcije in dogodke, na katerih so zbirali prispevke za kip Franceta Prešerna. Največji slovenski pesnik se je v tem času začel uveljavljati kot nacionalni simbol, postavitve njegovega spomenika pa je imela velik pomen za opredelitev Ljubljane kot slovenske prestolnice in ne avstro-ogrškega mesta.

Tatjana Rojc (Univerza v Novi Gorici in Trst) je prikazala večplastnost in simbolno vrednost Trsta. Opozorila je na politična nesoglasja italijanske države in slovenske manjšine z začetka dvajsetega stoletja, ki so privedla do manjšega pripoznanja slovenskih tržaških pisateljev. Avtorica prispevka je izpostavila avtorje, kot so Italo Sveva, Umberto Saba, Srečko Kosovel, Claudio Magris, Boris Pahor ter Miroslav Košuta. Ti so s svojimi deli posledično pripomogli k današnji večji razpoznavnosti Trsta kot pomembnega evropskega središča umetnosti.

Marcello Potocco (Univerza na Primorskem, Koper) je v svojem prispevku obravnaval vlogo prostora pri oblikovanju literature in nacionalne podobe kanadskega naroda. Raziskovalci kanadskega utemeljitvenega mita naravni prostor predstavljajo kot temelj in začetek kanadske literature. Northrop Frye in Margaret Atwood sta postavila tezo, da narava neposredno vpliva na junaka, saj je vedno predstavljena kot nevarnost. Razlika med junakom in naravo je izpostavljena kot boj med racionalnim in divjino, pri čemer divja narava premaga razumsko. Kanadsko okolje je predstavljeno kot deterministično, vendar po mnenju avtorja prispevka ne smemo zanemariti vpliva ameriškega in britanskega kolonializma, kljub temu da poselitev nikoli ni bila neposredno tematizirana. Ta razmislek naj bi potrjevalo dejstvo, da je kanadska literatura obravnavala izkoriščanje zemlje in predstavljala prvotna indijanska plemena kot del divjine.

S prvim predavanjem četrtega zasedanja je **Audinga Peluritytė-Tikuišienė** (Univerza v Vilni, Oddelek za litvansko književnost) prisotne seznanila s pesniško mitologijo mesta Vilna od časa njegove ustanovitve do kasnejše razglasitve za prestolnico Litve. V prispevku so bili izpostavljeni mitološki aspekti litvanske prestolnice, ki se izražajo skozi simbole vode, ognja ter krogov življenja. Stara litvanska mitologija pripoveduje zgodbo o knezu Gediminasu, ki je na podlagi sanj in orakljeve interpretacije ustanovil Vilno. Ustanovitveni mit ima močan vpliv na litvansko literaturo, saj so sanje in spanje pomensko močni in pogosto prisotni motivi. Tudi motiv življenja kot iluzije, v katerem ne prevladuje historično-linearni, temveč ciklični čas, prisoten v sanjah in meditaciji, je zaznamoval tematiko litvanske literature. Mešanje poganskih in krščanskih ritualov pri ustanavljanju mesta se odraža pri reprezentaciji raznolikosti, multikulturalnosti in svobodomiselnosti litvanske prestolnice v literaturi.

Katja Mihurko Poniž (Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici) je v svojem prispevku predstavila literarna besedila Zofke Kveder, v katerih lahko najdemo primere ženskih likov v različnih prostorih. V literaturi so imele ženske vedno svoj točno določeni družbeni prostor (vsaj do konca prve svetovne vojne), kot so na primer hiše, saloni, ograjeni vrtovi in okenske police, v prestolnicah pa so jih prevzemali občutki izgubljenosti, prestrašenosti in odpora. To so literarni toposi ženskega sveta, s pomočjo katerih lahko opazujemo razvoj narativnih in retoričnih strategij ženskih literarnih likov v razmerju do urbanega prostora v literaturi. Vloga Zofke Kveder je tu drugačna; v svojih literarnih delih je obravnavala različne vidike evropskih mest, kot so Bern, München, Praga, Trst in Zagreb. V njih se Zofka Kveder, za razliko od splošne prakse konca 19. stoletja, prikaže kot samozavestna in neodvisna.

Elle-Mari Talivee (Estonski inštitut za humanistične vede, Univerza v Talinu, Literarni center Under in Tuglas, Estonska akademija znanosti) je sledila razvoju estonske prestolnice od konca 19. do sredine 20. stoletja. V estonsko literaturo stopa Talin s svojim obzidjem kot simbol neosvojljivosti in moči, v nasprotju z revnim predmestjem. Na teh temeljih je nastajala mestna pripovedna proza, v kateri je mestnemu središču zoperstavljeno predmestje predstavljalo ključni element pri spoznavanju »Drugega« in vzpostavljanju lastne kulturne identitete. Številne detektivske zgodbe Eduarda Vildeja, ki se vse odvijajo znotraj mestnega obzidja, so Talin dobesedno mapirale. V prvi polovici 20. stoletja so avtorji, kot so Lydia Koidula, Johannes Vares–Barbarus, Elisabeth Aspe in Eduard Bornhöhe, dogajalni prostor postopoma razširili na celotno mesto. Dokončno nasprotje med predmestjem in mestnim središčem odpravi Anton Hansen–Tammašara v romanu *Ljubil sem Nemko* (1935), ki z umestitvijo dogajanja v park Kadriorg simbolno predstavi nevtralen prostor med estonskim mestom in zamirajočim prostorom preteklosti.

Zadnje zasedanje je s svojim prispevkom otvoril **Andrei Bodi** (Fakulteta za jezike in književnosti, Transilvanska Univerza Braşov, Oddelek za romunski jezik in književnost). Preučil je vlogo središča in obrobja v romunski literaturi s poudarkom na centralizaciji in decentralizaciji, kot se kažeta v *Romanu v pismih* (1978) iz druge polovice dvajsetega stoletja romunskega pesnika in pisatelja Iona Negoiţescuja. Glavni junak romana je pisatelj, ki se želi preseliti v Bukarešto, prestolnico Romunije, kjer je center literarnega ustvarjanja. Bukarešta je v primerjavi z ostalimi evropskimi prestolnicami v romanu prikazana izrazito nevtralnno.

Tomaz Toporišič (Univerza na Primorskem, Univerza v Ljubljani in Slovensko mladinsko gledališče Ljubljana) je v svojem prispevku obravnaval postavantgardne in retroavantgardne uprizoritvene spektakle ter njihovo

vo vlogo pri spreminjanju slovenske identitete znotraj kulturnega prostora 20. stoletja. Analiziral je zgodovino Slovenskega mladinskega gledališča v Ljubljani, ki je imelo ves čas poseben kulturni status s svojim politično neodvisnim in fizično ločenim prostorom (na obrobju mesta). Po drugi strani je gledališče z družbo ves čas povezano, saj se kritično odziva na aktualna politična dogajanja. Slovensko mladinsko gledališče je s predstavama *Missä* in *Krst pod Triglavom* to tudi storilo, pri čemer sta obe uprizoritvi s ponovno konstrukcijo preteklosti in sedanjosti na novo definirali center in periferijo.

Maija Burima (Inštitut za književnost, folkloro in umetnost, Latvajska univerza, Univerza Daugavpils, Oddelek za latvijsko književnost in kulturo) je preučevala različne upodobitve Rige od konca 19. do začetka 20. stoletja, pri čemer je upoštevala vpliv različnih literarnih smeri, razvojnih obdobij in geopolitični položaj baltskega prostora. Latvajska prestolnica ima izrazito večkulturno identiteto pod vplivom Rusije, Nemčije, Poljske in Švedske, kar se navsezadnje kaže tudi v arhitekturni podobi mesta. Prehod v 20. stoletje je bil za latvijsko prestolnico prelomen, saj je zaradi močnega gospodarstva doživela povečanje in priliv prebivalstva s podeželja. Hitra rast mesta je zaznamovala tudi motiv literarne upodobitve Rige, ki se upodablja preko binarnih opozicij, najznačilnejše pa so mesto – podeželje, prestolnica – provinca in posameznik – množica. Augusts Deglavs je v romanu *Rīga* opisoval socialno razslojevanje, ki je nastalo kot posledica priseljevanja v mesto. Kritično je obravnaval tudi privilegiranost nemškega prebivalstva in neobstoja latvijskega jezika. Jānis Akuraters je kritično opisal gospodarski napredek mesta in njegove materialistične vidike, Arveds Švābe pa je v svoji pesniški zbirki *Avenije* opisoval urbanistično okolje Rige.

Vanessa Matajč (Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo) je v svojem prispevku preučila zgodovino ulic, javnih krajev in posameznih predelov mesta Ljubljane s poudarkom na njihovih literarno-simbolnih pomenih za vzpostavljanje slovenske kulturnozgodovinske identitete. Konec prve svetovne vojne in sočasna smrt Ivana Cankarja sta vplivala na politične in kulturne premike. Tak primer je Cankarjev pogreb (opisuje ga Jura Jurčec), za katerim je žalovala vsa Slovenija, država, pisatelji in številni časopisi, razen avstro-ogrske elite. S tem je postal Cankar nacionalni simbol, kar je razvidno iz številnih poimenovanj ulic in cest po tem slovenskem pisatelju. Večina državnih dogodkov poteka v Cankarjevem domu, njegovo ime nosi tudi Cankarjeva založba in podelitev Kresnikove nagrade za najboljši slovenski roman leta poteka na Rožniku, kjer je Ivan Cankar prebival. Analiza torej pokaže, da je prešernovska struktura, o kateri je govoril Dušan Pirjevec, prisotna tudi v urbanističnem razvoju Ljubljane.

S tem se je mednarodna konferenca z naslovom »Retorike prostora« zaključila. Predstavljeni referati so celostno obravnavali dve glavni področji problematike literature in prostora; to sta literatura v prostoru in prostor v literaturi. Referenti so analizirali metodološke aspekte, ureditve prostora, razmerja med obrobjem in urbanim središčem ter konkretne upodobitve prostora v literaturi. Tekom celotnega srečanja se je kazala močna interdisciplinarnost pristopa h tematiki literature in prostora, ki zahteva povezovanje med literarno zgodovino, literarno teorijo, geografijo, svetovno zgodovino, umetnostno zgodovino, filozofijo, religiologijo in dramaturgijo. Metodološko so prijevki analizirali predvsem razmerje med geografijo in literarno zgodovino ter dramaturgijo in literarno teorijo, neobravnavana pa so ostala razmerja med ostalimi vedami. Zanimivo bi bilo na primer razmisliti o razlikah med obravnavo prostora v literarni vedi in v umetnostni zgodovini, ki prostor že tradicionalno vključuje skozi študij provenience umetniškega dela. Odlična organizacija, aktualna tema in upoštevjanje napovedanega urnika so poskrbeli za soliden obisk, zato je bila tudi debata ves čas pestra in živahna.

April 2012